

John Zerzan

Sumrak mašina

2002.

Sadržaj

Pre mnogo godina, V. H. Oden je napisao: „Vreme u kojem živimo okružuje nas kao mesto zločina.“ Kriza je od tada postala očigledna i neprestano se produbljuje u svim sferama života. Jedna prijateljica i komšinica nedavno je, vrlo rečito i s puno razumevanja, govorila o toj situaciji: „U ophođenju s drugima”, savetovala me je, „treba uvek imati u vidu da je svačije srce slomljeno.“

Da li je moguće da još uvek ima onih koji ne vide u kom pravcu idu svet i ovo naše društvo? Globalno zagrevanje, posledica industrijske civilizacije, uništiće biosferu mnogo pre kraja ovog veka. Širom planete žive vrste ubrzano nestaju, mrtve zone u okeanima se šire, zemlja i vazduh postaju sve zatrovaniji, prašume su žrtvuju, kao i sve ostalo.

Deca od dve godine kljukaju se antidepresantima, a emocionalni poremećaji među mladima su se više nego udvostručili u poslednjih 20 godina. Stopa samoubistava među tinejdžerima utrostručila se od sedamdesetih godina XX veka na ovamo. Jedno novije istraživanje je pokazalo da se skoro trećina srednjoškolaca napije makar jednom mesečno; istraživači su zaključili da je „alkoholizam među maloletnicima u Americi poprimio razmere epidemije.“

U međuvremenu, skoro svakome je potrebna neka vrsta narkotika samo da bi pregurao dan. Ubilačke eksplozije izbijaju u porodicama, školama, na radnim mestima. Jedan od novijih patoloških fenomena – između tolikih drugih – jesu i roditelji koji ubijaju svoju decu. Cela parada šokantnih i užasavajućih pojava izvire iz raspadajućeg jezgra društva. Krećemo se kroz pejzaž ispunjen prazninom, tugom, stresom, dosadom i strepnjom, u kojoj se naša „ljudska priroda“ uporno degradira, kao i svi drugi ostaci prirodnog sveta.

Obim znanja se redovno udvostručava svakih pet godina; ali, u tom tehnološki sve naprednijem i sve homogenizovanijem svetu, ta ogoljena stvarnost prolazi skoro bez izazova. Roman Mišela Ulebeka *Elemetarne čestice* opisuje tu sumornu modernost, lišenu svih iluzija, u kojoj kloniranje postaje zamena za rađanje. Pokazalo se da je sâma civilizacija bila greška, a da je čovečanstvo završilo likvidirajući sâmo sebe kroz безусловnu predaju svim mogućim oblicima dominacije. Taj totalni poraz i cinizam zaista se savršeno uklapaju u preovlađujući postmodernistički pogled na svet.

Simbolička kultura je atrofirala naša čula, potisnula neposredno iskustvo i dovela nas, kako je to predviđao Frojd, u stanje „permanentnog ličnog nezadovoljstva“. Izmešteni smo i osiromašeni do te mere da se prosto moramo upitati zašto je ljudska aktivnost postala tako neprijateljski nastrojena prema čovečanstvu – o neprijateljstvu prema svim drugim oblicima života da ne govorimo.

Sâmi naslovi nekih novijih knjiga izražavaju rezignaciju pred tom sve standardizovanijom i siromašnijom stvarnošću: *Danas je sve povezano: Život u prvoj globalnoj civilizaciji*; ili *Šta će biti: Kako će novi svet informacija promeniti naše živote*. (*All Connected Now: Life in the First Global Civilization*, Walter Truett Anderson, 2001; *What Will Be: How the New World of Information Will Change Our Lives*, Michael L. Dertouzos i Bill Gates, 1998) Ti radovi izražavaju kreativnu iscrpljenost i moralni slom epohe u kojoj se masivna dehumanizacija i galopirajuća destrukcija prirodnog sveta nadmeću u realizaciji svojih međusobno povezanih projekata.

Godine 1997-98, gusti oblaci dima mesecima su zaklanjali sunce iznad jugoistočne Azije, kada je bilo zapaljeno nekih 4 miliona hektara šuma. Četiri godine kasnije, na stotine požara je besnelo južnom Australijom; vatru su podmetali tinejdžeri kojima je bilo dosadno. U Sjedinjenim Državama, zagađenje podzemnih voda i tla vidno je povećano zbog velike koncentracije antidepresanata u ljudskoj mokraći. Otudjenje u društvu i uništavanje biljnih i životinjskih zajednica udružuju se u sablasni, isprepletani ples nasilja protiv zdravlja i života.

Postvarena egzistencija progresivno osakaćuje sve i svakog ko pokuša da je dovede u pitanje. Kako drugačije gledati na zapanjujuće prilagođavanje postmodernističkog duha, alergičnog na samu pomisao da se preispitaju temelji vladajuće tehno-kapitalističke malignosti? Ali, to pitanje se ipak postavlja i sve brže artikuliše kroz siloviti impuls obnovljenog društvenog pokreta.

U situaciji kada se vitalni znaci života-sveta pogoršavaju na svakom planu, najbolji umovi trebalo bi da tome posvete svu moguću pažnju i da krenu u potragu za rešenjima. Umesto toga, većina nalazi bezbroj načina da meditira nad parališućom suprotnošću između civilizacije i prirode, nespособna da dođe do neizbežnog zaključka. Svega nekoliko dalekovidijih pojedinaca bavilo se tim pitanjem u moderna vremena. Horkhajmer je shvatio da dominacija nad prirodom i ljudima, kao i *instrumentalni um* koji stoji iza te dominacije, izvire iz „najdubljih slojeva civilizacije.“ Bataj je govorio da „onaj trenutak kada čovek negira Majku Zemlju, koja mu je dala život, otvara put porobljavanju.“

Posle nekih tridesetak godina bez društvenih pokreta, danas prisustvujemo njihovom obnavljanju. Podstaknut sveopštom krizom, dobro obavešten, naoružan boljim razumevanjem i dubljom kritikom nego što su to bili pokreti iz šezdesetih, taj pokret se, u nedostatku nekog boljeg izraza, slobodno može nazvati „anarhističkim“. Još od sukoba na ulicama Sijetla u novembru 1999. godine (za vreme zasedanja Svetske trgovinske organizacije), orijentacija antiglobalističkog pokreta postajala je sve očiglednija. „Anarhizam je dominantna perspektiva unutar pokreta“, zaključila je Barbara Epštajn u izveštaju iz jeseni 2001. godine. U februaru 2002, Ester Kaplan je primetila: „... kako se pokret zahuktavao posle Sijetla, sve više aktivista, bez mnogo pompe, počeli su da se izričito izjašnjavaju kao anarhisti, a broj anarhistički usmerenih kolektiva je u usponu. . . Anarhističko krilo brzo postaje središte pokreta.“ Dejvid Greber je to izrazio još sažetije: „Anarhizam je srce novog pokreta, njegova duša; izvor svega što je u tom pokretu novo i obećavajuće.“

Henri Kisindžer je na proteste protiv globalizacije iz 1999. i 2000. godine gledao kao na „prve znake uzbune“, koji u industrijalizovanim zemljama Trećeg sveta imaju „potencijalnu političku težinu“ i zato ugrožavaju i sam svetski sistem. Izveštaj CIA „Globalni trendovi do 2015“, objavljen u proleće 2000, predviđa da bi najveća prepreka globalizaciji u novom milenijumu moglo biti eventualno udruživanje protestnih pokreta iz Prvog sveta s borbom urođeničkih naroda, koji pokušavaju da sačuvaju svoj integritet pred napredovanjem kapitala i tehnologije.

To nas postavlja pred mnogo važnije pitanje u vezi s tim pokretom i njegovim opasnim povezivanjem s vekovnom borbom protiv Imperije u još neindustrijalizovanim delovima sveta. Naime, ako je taj pokret sve više anarhistički orijentisan, u čemu se sastoji taj anarhizam?

Mislim da je sasvim jasno da se taj pokret danas razvija u nešto drugačije od levice. Sve do sada, svi moderni antikapitalistički pokreti suštinski su prihvatili ekspanziju sredstava za proizvodnju i dalji razvoj tehnologije. Sada se srećemo sa odlučnim odbijanjem tog produktivističkog usmerenja; to odbijanje se širi u novom anarhističkom pokretu.

Ta anarhoprimitivistička (ili prosto primitivistička) tendencija svesna je da suočavanje s današnjom turomnom stvarnošću zahteva dublji uvid u institucije koje su nekada, skoro bez izuzetka, bile prihvatane zdravo za gotovo. Uprkos postmodernističkoj zabrani ispitivanja porekla tih institucija, novi pogled dovodi u pitanje čak i rad i pripitomljavanje, kao osnovne uzorke sadašnjih ekstrema naše egzistencije. Tehnologija, kao sistem koji počiva na sve većoj podeli rada i specijalizaciji, izolovana je kao pogonski motor sve veće tehnicizacije života-sveta. Civilizacija, koja nastaje kada podela rada dostigne stepen u kojem počinje pripitomljavanje, sada se takođe posmatra kao izuzetno problematična. Dok

se na pripitomljavanje biljaka i životinja nekada gledalo kao na nešto dato, sada se sama ta logika dovodi u pitanje. Da bi se shvatilo pravo značenje, recimo, genetskog inženjeringa i ljudskog kloniranja, oni se moraju sagledati kao deo bazičnog nastojanja da se ovlada prirodom, što nije ništa drugo do pripitomljavanje. Iako je jasno da ovaj kritički pristup donosi više pitanja nego odgovora, razvoj anarhističke svesti koja ne teži krajnjim odgovorima više se ne može zaustaviti.

Drugim rečima, nema povratka na staru, propalu levicu. Kome još nije jasno da je u ovoj tački hitno potrebno nešto drugo?

Jedan od temelja ili nadahnuća primitivističke anarhije jeste i promena paradigme o društvenom životu naše vrste u „praistorijskom periodu“, do koje je poslednjih decenija došlo u antropologiji i arheologiji. Civilizacija se pojavila pre svega 9000 godina. Njenu pojavu su u korenu sasecale hiljade ljudskih generacija koje su živele u odnosima koje bismo mogli nazvati prirodnom anarhijom. U ortodoksnoj antropološkoj literaturi, čak i u udžbenicima, život izvan i pre civilizacije opisuje se kao obilje slobodnog vremena. Taj način života odlikovali su egalitarizam, običaj deljenja hrane, relativna autonomija i ravnopravnost polova, kao i odsustvo organizovanog nasilja. Ljudi su kuvali hranu još pre 2 miliona godina i plovili otvorenim morem pre 800.000 godina. Njihova inteligencija bila je ravna našoj, s tim što su oni uživali u daleko *najuspešnijem, nedestruktivnom obliku ljudskog prilagođavanja* koji je ikada postojao. Dok se ranije u udžbenicima postavljalo pitanje „zašto su ljudi tako kasno prešli na pripitomljavanje i poljoprivredu“, sada se postavlja pitanje zašto im je to uopšte bilo potrebno?

Koliko nam je još vremena ostalo da spasimo biosferu i sopstvenu ljudskost? Stari pristupi čine samo niz diskreditovanih pokušaja da se upravlja ovim svetom, tim masivnim generatorom proizvodnje i otuđenja. Zelena ili primitivistička anarhija prednost daje radikalnoj decentralizaciji, neposrednim komunalnim odnosima, životu zasnovanom na onome što priroda može da nam pruži, umesto na proceni koliko se može napredovati u njenom totalnom potčinjavanju. Naša vizija je direktno suprotstavljena vladajućoj putanji tehnologije i kapitala, iz razloga koji su više nego očigledni.

Neuspeh levice bio je monumentalnih razmera, kako na individualnom planu, tako i u odnosu na prirodu. U međuvremenu, jaz između levice i novog anarhističkog pokreta samo se proširuje. Pjer Burdije i Ričard Rorti izražavaju apsurdnu čežnju za obnovljenom vezom između intelektualaca i sindikata, kao da bi ta himera nešto promenila na bazičnom nivou. Jirgen Habermas, u svojoj knjizi *Između činjenica i norme*, slavi postojeće stanje, na još nekritičkiji i afirmativniji način nego u svojim prethodnim radovima, potpuno slep za prave razmere kolonizacije modernog života. Hart i Negri prilično direktno govore o tom izboru: „Bili bismo anarhisti, kada ne bismo govorili . . . sa stanovišta materijalnosti konstituisane u mrežu proizvodne kooperacije, drugim rečima, iz perspektive produktivno konstituisanog humaniteta . . . Ne, nismo anarhisti, mi smo komunisti.“ Nasuprot tome, u cilju jasnijeg predstavljanja ovog pitanja, Hesus Sepulveda primećuje da se „anarhija i urođenički pokreti bore protiv poretka civilizacije i njegove prakse standardizacije.“

Ne dele svi anarhisti rezerve prema tehnologiji i civilizaciji. Na primer, Noam Čomski i Marej Bukčin insistiraju na tradicionalnom prihvatanju progresivnog razvoja. Marksističko srce anarhosindikalizma tipičan je izraz te sklonosti i bleđi zajedno sa svojim levičarskim rođacima.

Marks, koji je bio toliko svestan uticaja proizvodnog procesa i njegovog destruktivnog hoda u obliku podele rada, ipak je verovao (ili želeo da veruje) da će dinamika tehnološkog razvoja podriti kapitalizam. Ali, „sve što je čvrsto“ ne „isparava u vazduh“. Pre će biti da se samo sve više stvrdnjava u ono što jeste. To važi za civilizaciju, isto koliko i za kapitalizam.

Civilizacija danas ima oblik koji joj daje tehnologija, nerazdvojiva od ostatka društvenog poretka – svetskog pejzaža kapitala. Ona oličava i izražava njegove najdublje vrednosti. „Preostale su nam samo čisto tehnološke pretpostavke“, zaključio je Hajdeger, čija je formulacija dovoljna da razotkrije mit o „neutralnosti“ tehnologije.

Kao i njen uslov – podela rada – i tehnologija je, kao jedna od pretpostavki sistema, dugo bila pošteđena kritike. Ali, danas, kada je tehnologizacija obuhvatila ceo svet, a tehnologija postala najdominantniji aspekt modernog života, i taj veo počinje da pada. Agresivna tehnološka kolonizacija svakodnevnog života i sistematsko izmeštanje fizičkog okruženja više se ne mogu ignorisati ili prikriti. Otvara se hiljadu pitanja.

Zdravlje je samo jedno od njih: svedoci smo obnavljanja i umnožavanja najrazličitijih oboljenja, sve otpornijih na industrijske lekove za koje se tvrdi da ih eliminišu. Antidepresanti samo maskiraju simptome rastućih razmera tuđe, depresije, strepnje i očaja, dok se od nas očekuje da ostanemo slepi za multisenzorno bogatstvo, raznolikost i neposrednost, koje tehnologija proteruje iz naših života. Sajber guruji obećavaju povezivanje i sticanje novih moći ljudima koji nikada nisu bili toliko izolovani, nemoćni i standardizovani. Svako novo istraživanje potvrđuje da čak i nekoliko sati provedenih na Internetu ima odložene negativne efekte. Tehnologija je doprinela i širenju sfere rada preko raznih uređaja, posebno preko mobilnih telefona, bipera i emaila, koji milione ljudi drže u pripravnosti, bez obzira na prostorne i vremenske koordinate.

Koji to kulturni etos stoji iza ismevanja svakog pokušaja kritike i otpora i, u krajnjoj liniji, iza opravdavanja neprihvatljivog? To je, naravno, postmodernizam, koji danas dostiže zenit svog moralnog i intelektualnog bankrotstva.

Sejla Behabib iznosi ubedljivu verziju postmodernističke misli u tri teze: „Smrt čoveka, shvaćena kao smrt autonomnog, samosvesnog subjekta, sposobnog za delovanje na osnovu principa; smrt istorije, u smislu odbacivanja epistemološkog zanimanja za istoriju sukobljenih grupa, u njihovom nastojanju da konstruišu svoju narativnu prošlost; smrt metafizike, u smislu nemogućnosti kritike ili opravdavanja institucija, praksi i tradicija, osim u slučaju neposrednog samoopravdavanja 'malih naracija.'“ Maršal Berman vidi postmodernizam kao „filozofiju očaja pod maskom radikalnog intelektualnog šika . . . naspram kolapsa civilizacije koji se odvija svuda oko nas.“

Postmodernisti slave raznolikost, različitost i heterogenost, gledajući na stvarnost kao na nešto fluidno i neuhvatljivo. Prava paralela tom stavu nalazi se u kretanju brzopotrošne robe, u njenoj besmislenoj cirkulaciji kroz globalni sistem grozničavog konzumerizma. Postmodernizam insistira na površnom, uporno diskreditujući svaku širu svest u korist navodnog partikularizma. S druge strane, smisao univerzalne, homogenizujuće tehnologije ne samo da se ne dovodi u pitanje, već se obručke prihvata. Veza između tehnološkog imperijalizma i gubitka smisla u društvu, nikada nije uznemiravala postmoderniste.

Nastao iz poraza pokreta iz šezdesetih godina XX veka i stasavajući kroz još potpunije osiromašenje iz potonjih decenija, obeleženih novim porazima i reakcijom, postmodernizam je drugo ime za predaju pred čudovišnom stvarnošću. Srećno prihvatajući sadašnjost, koju naziva „tehnoprirodom“ i „tehnokulturom“, Dona Haravej dobro izražava tu postmodernističku predaju. Izgleda da je tehnologija postojala oduvek; nema načina da se živi izvan njene kulture; „prirodno“ je samo posledica stalne naturalizacije kulture. Ukratko, nema „prirode“ koju bi vredelo braniti, „svi mi smo kiborzi“. Taj stav očigledno ide u prilog tehnološkom ratu protiv prirode; preciznije, ratu protiv ženskog elementa, urođeničkih kultura, preživelih vrsta i celog neveštačkog života.

Za Haravejevu, tehnološke proteze „postaju kategorija od temeljnog značaja za razumevanje naše najdublje prirode“; mi se spajamo s mašinama. „Tehnonauka je bez sumnje

nauka stvorena za nas.“ Nju, očekivano, iritiraju oni koji se protive genetskom inženjeringu; ona upozorava da je svet suviše „uzburkan i prljav“ da bi se donosile pojednostavljene presude o tehnonaučnim praksama. Po njoj, opiranje tom trendu je „ograničavajuće“ i „budalasto“.

Na žalost, suviše je onih koji su spremni da slede Haravejevu u prepuštanju toj putanji smrti niz koju smo gurnuti. Danijel R. Vajt iznosi zaista neverovatnu tvrdnju da „postmodernističko-ekološka struja prevazilazi tradicionalno pitanje nepomirljivog sukoba između Tlačitelja i Potlačenih.“ On dalje sanjari, slično Haravejevoj: „Svi mi postajemo kiborzi. Kakva stvorenja želimo da postanemo? Da li uopšte želimo da budemo bića? Da li bi mašine bile bolje? U kakve mašine se možemo preobraziti?“

Mišel Fuko je bio ključna postmodernistička figura, čiji uticaj sigurno nije bio oslobađajući. Završio je izgubivši se u sferi vlasti, zaključujući da je vlast svugde i nigde. Njegova argumentacija je podstakla postmodernističko uverenje da je borba protiv izrabljivanja totalno demodirana. Još preciznije, Fuko je izričito tvrdio da je protivljenje tehnologiji jalovo i da su ljudski odnosi nužno tehnološki.

Paolo Virilio opisuje postmodernu kao „period nagle industrijalizacije ciljeva, sveobuhvatnu globalizaciju pustošenja podstaknutu progresom.“ Na nama je da prevaziđemo to postmodernističko prilagođavanje i zaustavimo taj progres.

Civilizacija je temelj koji određuje sve ostalo. Kao što primećuje Frojd, „u prirodi civilizacije postoje teškoće koje se opiru svakom pokušaju reforme.“ Te „teškoće“ izvire iz osnova civilizacije kao prinudnog potiskivanja Erosa i instiktivne slobode; to su „teškoće“ koje, kao što je Frojd predviđao, proizvode stanje univerzalne neuroze.

Frojd je takođe govorio i o „osećanju krivice koje proizvodi civilizacija“. Ono „najvećim delom ostaje nesvesno ili se ispoljava kao bolest i nezadovoljstvo.“ Razmere tog nasilja objašnjavaju ogromnu i sve veću količinu osećanja krivice, posebno od kada je stalna reprodukcija tog nasilja – gušenje instiktivne slobode – postala nužna radi održavanja prinude i destruktivnosti, koji čine samu suštinu civilizacije.

Špengler, Teinter i mnogi drugi govorili su da je kolaps sudbina svih civilizacija. Sasvim je moguće da se kolapsu ove civilizacije približavamo mnogo brže nego što to možemo da shvatimo. Posledice je nemoguće sagledati. Uporedo sa ubrzanom degradacijom fizičkog sveta, prisustvujemo i dezintegraciji onog psihičkog, raspadanju celokupnog simboličkog sistema zapadne civilizacije. Postoji bezbroj načina da se registruje urušavanje kredibiliteta sve ogoljenije, direktne vladavine tehnologije i kapitala. Maks Veber je identifikovao raspadanje i marginalizaciju etike malih, neposrednih zajednica kao najvažniju posledicu modernog razvoja.

Lista zločina je doslovno beskrajna. Pitanje je samo da li će, nakon neizbežnog sloma, civilizaciji biti omogućeno da se reciklira u ovu ili onu varijantu prvobitnog zločina.

Novi pokret odgovara negativno. Svoju snagu primitivisti crpu iz saznanja da je život naše vrste, uprkos svim lišavanjima koje je pretrpeo u poslednjih 10.000 godina, tokom nekih 2 miliona godina postojanja na ovoj planeti bio zdrav i autentičan. Taj antiautoritarni pokret se kreće u pravcu primitivnog naturalizma, a protiv totaliteta koji vuče na sasvim suprotnu stranu. „Najbolja stvar koja se danas dešava su ovaj fantastični povetarac i sunce – ti mladi ljudi, koji širom sveta počinju da se organizuju“, kaže Dario Fo.

Drugi glas iz Italije na zadivljujući način opisuje to osećanje:

„Najzad, šta je, u krajnjoj liniji, ta 'globalizacija' o kojoj se toliko priča? Proces ekspanzije tržišta ka eksploataciji najsiromašnijih zemalja i njihovih resursa u korist najbogatijih? Standardizacija kulture i širenje dominantnog modela? Ali, zašto onda ne koristimo pojam 'civilizacija'? To možda ne zvuči tako opasno, ali je prikladnije i

eliminiše nepotrebne neologizme. Nema sumnje da mediji – i ne samo oni – imaju interes da sve zamešaju u maglovitu antiglobalističku čorbu. Na nama je da pojasnimo stvari, da razvijemo duboku kritiku i delujemo u skladu s njenim posledicama.“ (*Terra Salvaggio*, juli 2000)

Reč je o borbi na sve ili ništa. Anarhija je samo ime za one koji prihvataju tu borbu u ime izbavljenja i celovitosti, koji pokušavaju da se suoče sa istinom koliki nas put deli od tog cilja. Ako je verovati antropolozima, mi, ljudska bića, nekada smo znali kako se živi. Sada ćemo saznati da li smo za to još uvek sposobni.

Ta šansa je pred nama. Verovatno poslednja šansa koju imamo kao vrsta.

Džon Zerzan, 2002.

Izabrana bibliografija

- W. H. Auden, *The Double Man*, Random House, 1941.
- Seyla Benhabib, *Feminism and the Question of Postmodernism*, The New Social Theory Reader, ed. Steven Seidman and Jeffrey C. Alexander, Routledge, 2001.
- Marshall Berman, *The Twilight of American Culture*, W. W. Norton, 2000.
- Joseph Califano, „Group Calls Underage Drinking an Epidemic“, New York Times, February 27, 2002.
- Jacques Ellul, *The Technological Society*, Vintage Books, 1964.
- Barbara Epstein, „Anarchism and the Anti-Globalization Movement“, Monthly Review, September 2001.
- Dario Fo, „Italy, Mussolini’s Ghost in these Times“, A-Infos website, March 3, 2002.
- Sigmund Freud, *Civilization and Its Discontents and The Future of an Illusion*, Hogarth Press, 1953.
- Chellis Glendinning, *My Name is Chellis and I’m in Recovery from Western Civilization*, Shambala Publications, 1994.
- David Graeber, „The New Anarchists“, New Left Review, januar–februar 2002.
- Donna Haraway, *How Like a Leaf: Interview with T.N. Goodeve*, Routledge, 2000; *Modest Witness @ Second Millenium*, Routledge, 1997; *Simians, Cyborgs and Women*, Routledge, 1991.
- Martin Heidegger, „The Question Concerning Technology“, *Basic Writings*, ed. David Farrell Krell, Harper & Row, 1977.
- Esther Kaplan, „Keepers of the Flame“, Village Voice, February 5, 2002.
- Henry Kissinger, *Does America Need a Foreign Policy?*, Simon & Schuster, 2001.
- Richard B. Lee, *Politics and History in Band Societies*, Cambridge University Press, 1982.
- Karl Marx, *The Grundrisse*, ed. David McLellan, Harper & Row, 1970.
- National Intelligence Council, *Global Trends 2015*, Langley, VA, 2000.
- Fredy Perlman, *Against His-story, Against Leviathan!*, Black & Red, 1983.
- Marshall Sahlins, *Stone Age Economics*, Aldine, 1972.
- Scheffer, Carpenter, Foley, Folke and Walker, „Catastrophic shifts in Ecosystems“, *Nature*, 11. oktobar, 2001.
- Oswald Spengler, *The Decline of the West*, Knopf, 1932.
- Joseph Tainter, *The Collapse of Complex Societies*, Cambridge University Press, 1988.
- Paul Virilio, *The Information Bomb*, Verso, 2000.
- Daniel R. White, *Postmodern Ecology*, State University of New York Press, 1998.

John Zerzan, *Future Primitive*, Autonomedia and C.A.L Press, 1994; *Running on Emptiness*, Feral House, 2002.
Adrienne Zihlman, „Women as Shapers of the Human Adaptation“, *Woman The Gatherer*, ed. F Dahlberg, Yale University Press, 1981.

Anarhistička biblioteka

Anti-Copyright

31. 05. 2012.

John Zerzan
Sumrak mašina
2002.

Preveo Aleksa Golijanin, 2009. <http://anarhija-blok45.net1zen.com>
John Zerzan, *Twilight of the Machines*, Anarchy: A Journal of Desire Armed, br. 54,
jesen/ zima 2002-2003. *Twilight of the Machines*, Feral House, 2008, pp. 59–68.
Džon Zerzan, *Sumrak mašina*, Službeni Glasnik, Beograd, 2009, str. 119–135.

<http://anarhisticka-biblioteka.net>